

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглядається проблема формування громадянськості у старшокласників. Автор визначає історичний шлях формування поняття "громадянськість", представляє критерії сформованості громадянськості у старшокласників і пропонує експериментальну програму.

This article considers problems of forming citizenship oldest adult school. The author of the article take shape historical road forming citizenship and the conditions criterion citizenship oldest adult school and proposal experimentation program.

Постановка проблеми. Намагання України зайняти достойне місце у сім'ї цивілізованих європейських країн ставить перед нею завдання формування нової людини, здатної захищати державні інтереси, створювати гуманістичні відносини у суспільстві згідно загальнолюдських цінностей і пріоритетів. Важливе місце серед них займають гуманізм, толерантність, демократизм, визначання цінності життя і гідності людини, що відповідають рівню сформованої громадянськості. Водночас, проблема формування громадянськості з урахуванням політичних, економічних, соціально-психологічних змін, що відбуваються у нашій країні, потребує ретельного вивчення. У руслі вищевказаного ця проблема набуває надзвичайної актуальності.

Теоретичне дослідження проблеми громадянськості дозволяє визначити декілька етапів у вирішенні цієї проблеми. Перший етап, з нашої точки зору, є стихійним. Така назва обумовлюється інтуїтивним підходом мислителів до ролі формування особистості, яку вони вбачали через призму сформованого громадянина. Так, ще у античний період Сократом було запропоновано виховання людини, в якому закладена ця ідея [1]. За думкою дослідника історії А.С.Богомолова, у цей період складається розуміння держави та громадянина як двох взаємозалежних компонентів об'єктивного існування. На думку видатного історика, в цей період виникає поняття "нація-держава", зміст якого поступово еволюціонує і пізніше термінологічно

оформлюється у латинському слові “nation”, що переводиться – “бути народженим” [2]. З цього можна зробити висновок, що належність до певної нації означає “бути”, “існувати”, “народжуватись”. В цей період громадянськість тлумачиться як покірність царю, верховному правителю як наміснику Бога (Августин Блаженний та Фома Аквінський) [5].

Другий етап – це етап розвитку нового трактування громадянськості, який ми пов’язуємо з епохою Відродження, в якому актуалізують етичні норми поведінки людини. Зміст поняття “громадянин” закріплюється відповідно до релігійного тлумачення і законів держави. Цей напрямок ми визначаємо як філософсько-езотеричний, тобто такий який є загальнодоступним у розумінні громадянськості як невід’ємної складової особистісного життя людини, що підкорена вимогам держави. Прикладом такого сформованого бачення громадянської вихованості є робота “Місто сонця” Т.Кампанелли. Мислитель моделює ідеальну державу, де всі люди виконують громадянські обов’язки, беруть участь в обранні посадових осіб, керівників науки і ремесел, вносять свої пропозиції щодо удосконалення громадянського життя. Ідея Т.Кампанелли полягає у гармонійній злагоді людини і держави. Такої ж думки додержуються Д.Пріслі, Ж.-Ж.Руссо, К.А.Гельвецій, П.А.Гольбах. Так в епоху Просвітництва, Відродження та Нового часу мислителі все частіше звертали увагу на значення свободи як умови гармонійної відповідальності людини перед державою. Проблеми громадянина і його свободи, визначення ним ціннісних орієнтацій представлені у теоріях Френсеса Бекона, Рене Декарта, Бенедикта Спінози, Іоганна Канта, Людвіга Фейєрбаха та інших. Так, наприклад, Ф.Бекон у роботі “Досвід або моральне і політичне наставлення” пропонує норми поведінки молодій людині у суспільстві та визначає перелік його обов’язків перед державою.

Узагальнення літературних джерел цього періоду дозволяє визначити, що розуміння громадянськості полягає не тільки у законній слухняності, а й у відповідальності як моральної категорії, в якій свобода та гуманістичні цінності набувають суттєвого значення.

Такий підхід до визначення громадянськості існував майже до сучасного періоду, проте зміни, які відбулися у ХХ столітті обумовили визначення нових рис громадянськості.

Теоретико-методологічною основою, з нашої точки зору, слід вважати теорію персоналізму. Так, в роботах Е.Мунье, М.Бердяєва, Е.Гуссерля визначена матеріалістична основа свободи громадянської відповідальності на відмінну від свободи релігійного тлумачення [10]. Таким чином, впродовж ХХ ст. відбуваються суттєві зміни у філософсько-педагогічному, психологічному тлумаченні сутності поняття “громадянськість особистості”. Цей етап ми пропонуємо назвати “національно-демократичний”.

На основі функціонуючих у суспільстві систем цінностей у людини формується особистісна система ціннісних орієнтацій, яка частіше у психолого-педагогічній літературі визначається як “особистісна система ціннісних орієнтацій”. За своїм значенням ці цінності мають форму певних принципів розуміння соціальної реальності, власної поведінки і поведінки інших людей. Саме вони виступають регуляторами поведінки і тому їх визначають як аксіологічні функції особистості. У зміст цієї функції входить: а) сенс життя, б) концепція індивідуальності; в) концепція свободи і відповідальності; г) концепція бути признаним у суспільстві за законом справедливості; д) концепція істини і краси.

Отже, сутність понять “громадянськість”, “свобода” і “ціннісні орієнтації” тісно поєднані між собою. Поняття “громадянськість” в нашому дослідженні розглядається як складове особистісне утворення, що детерміноване сформованою свободою і гуманістичними цінностям, які визначаються демократичним світоглядом особистості. Зміст ціннісних орієнтацій, безумовно, надто широкий і важко охоплюється для узагальнення. У зв'язку з цим ми навмисно звужували змістовну сторону ціннісних орієнтацій з метою більш конкретного емпіричного дослідження, а саме: ціннісні орієнтації розглядалися через призму сукупності засвоєних особистістю національних традицій, етнічної культури і демократичного світогляду щодо буття людини, які і складають основу його громадянської відповідальності.

Теоретичне та пілотне дослідження дозволило автору визначити критерії сформованості громадянськості в учнів старших класів. Складовими критеріїв виступили показники: а) ціннісні орієнтації особистості як основа її світогляду; б) свобода особистості як уміння визначати власний вибір, проявляти волю та

самоактуалізацію до дії згідно обов'язків перед державою; в) демократична спрямованість світогляду. Визначені критерії надали можливості визначити рівні сформованості громадянськості у старшокласників. До першого (еталонного) рівня були виділені усі вище зазначені показники критеріїв громадянськості; до другого (середнього) рівня ми виділили часткове проявлення визначених показників і критеріїв; і до третього рівня були виділені полярно протилежні показники, які ми визначили у критеріях.

Проведений теоретичний аналіз ліг в основу емпіричного дослідження, який був здійснений на базі КЗОШ № 26, 70 і 103. В дослідженні брали участь 177 учнів 10 і 11-х класів. З 2005 року проводиться дослідження.

Гіпотетично у констатувальному експерименті ми передбачали, що самоактуалізація – це психологічна умова, що спонукає до прояву громадянськості учня завдяки психологічним механізмам “внутрішньої свободи” і “зовнішньої свободи”, що детерміновані гуманістичними цінностями. Виходячи зі сказаного ми спрямували пошук методик з діагностування на визначення таких показників: 1) систему ціннісних орієнтацій, що визначають змістову сторону направленості особистості; 2) розуміння середовища як фактора розвитку власних цінностей особистості; 3) усвідомлення власної активності у прояві почуття свободи щодо системи ціннісних орієнтацій; 4) розбіжності, “плутанини” і/або соціальних-асоціальних систем ціннісних орієнтацій щодо визначення правових відношень громадянина між собою і його ставлення до державних органів та організацій.

В процесі підготовки до констатувального експерименту ми встановили, що діагностування громадянськості у сучасній психолого-педагогічній літературі не достатньо висвітлено, тому виникають певні труднощі. Це пояснюється тим, що у радянські часи громадянськість розглядалась у контексті патріотизму. У зарубіжній літературі ця тематика представлена в основному у теоретичних концепціях і у незначній кількості тестових методик щодо вивчення ціннісних орієнтацій особистості та його свободи й відповідальності перед державою. У зв'язку з цим ми визначили програму констатувального дослідження, що складається із вимог до тестування: 1) психодіагностика була спрямована на визначення рівня сформованості громадянськості у старшокласників;

2) зібрання експериментального матеріалу базувалось як на методах наукового пізнання дійсності згідно тестів, що мають стандартизовану систему питань і задач та певну шкалу значень, так і на логічному аналізі визначених показників, систематизації фактів, які ми визначали і у спостереженні.

Діагностування за методикою "Ціннісні орієнтації" (М.Рокіч) сьогодні є однією із популярних по визначенню ціннісних орієнтацій особистості. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону направленості особистості і складає основу її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до самого себе, основу світогляду і ядро мотиваційної життєвої активності. Учням пропонується два списки цінностей (по 18 у кожному) на карточках. У списку досліджуваний приписує кожній цінності ранговий номер, а карточки розподіляються за порядком значимості. Спочатку подаються термінальні, а потім інструментальні цінності.

Методика є універсальною, зручною і економною у проведенні обстеження і обробці результатів. А також гнучка – є можливість варіювати як стимульний матеріал, так і інструкцію. Результати дослідження представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати дослідження за методикою М.Рокіча

№ п/п	Шкали цінностей в учнів ЕГ	У %	Шкали цінностей в учнів КГ	У %
	Експериментальна група		Контрольна група	
1.	Матеріально забезпечене життя	82	Матеріально забезпечене життя	84
2.	Відповідальність перед державою	15	Відповідальність перед державою	17
3.	Друзі	14	Друзі	12
4.	Щаслива сім'я	12	Щаслива сім'я	14
5.	Активна позиція до життя в країні	7	Активна позиція до життя в країні	4
6.	Цікава робота	17	Цікава робота	14
7.	Здоров'я	13	Здоров'я	9

Як видно із таблиці, учні визначили ієрархію

цінностей. Цінності дозволяють нам визначати гуманістичну або егоїстичну спрямованість, етичність, моральність та інші суспільні норми, які засвоїли учні. Співставлення показників експериментальної і контрольної груп показало, що учні схильні до вибору більш конкретних цінностей егоїстичної спрямованості. Про це свідчить ранжування значимості цінностей за двома групами – експериментальною і контрольною.

Згідно завдань нашого дослідження ми розробили авторську методику “Ранжирування національних цінностей і демократичного світогляду у старшокласників”. Вона складається із переліку 25 стверджень полярного значення, які учень вибирає у дві групи: перша група – це ствердження які є для нього найбільш значимі, а інші – які не значимі, але він видає для інших як значимі. Наприклад, “Ви підтримуєте позитивні стосунки із вчителем”. Учень відповідає, що “Він підтримує як загальноприйняті норми”. Така розбіжність свідчить про порушення свободи вибору і дії та демократичного життя учня у школі. Результати цієї методики представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

**Результати за методикою “Ранжування національних цінностей і демократичного світогляду у старшокласників”
(експериментальна і контрольна групи)**

№ п/п	Ціннісні орієнтації	Експеримент. група	Контрол. група
1.	Цінність національних традицій (актуальність, обізнаність, практичні вміння)	III	I
2.	Цінність демократичного спілкування (толерантність, емпатія, альтруїзм, чуйність, широта поглядів)	V	V
3.	Державні цінності (високі ідеали, дотримання законів, відповідальність за свої державні обов'язки)	IV	III
4.	Саморегуляція, самоорганізація щодо громадянської відповідальності (раціоналізм, самоконтроль, бажання допомогти громадянам країни,	II	IV

	намагання бути корисним державі)		
5.	Моральні, етичні цінності (чесність, відкритість, доброзичливість, непримиримість до недоліків у собі та в інших, вихованість)	VI	VI

Результати показали, що рівень сформованості громадянської відповідальності займає III рівень. Щодо показника визначення державних цінностей, то вони займають останнє місце у світогляді сучасного старшокласника. Узагальнення результатів дослідження лягли в основу розробки формувальної програми. Організація і проведення формувального експерименту здійснювався протягом 2005-2007 навчальних років. Зміст експериментальної програми з формування громадянськості був спрямований на розвиток національної свідомості, етнічної культури українців та на засвоєння демократичного управління шкільного колективу. Програма складалася із трьох частин, кожна з яких відповідала вимогам формування свободи і гуманістичних цінностей у досліджуваних.

В процесі нашого формувального експерименту ми переконалися у визначній ролі професійної підготовки вчителя до роботи з учнями. Враховуючи теоретичні положення В.К.Буряка щодо ролі педагогічної культури у формуванні особистості учня [3], теоретичні положення Л.В.Кондрашової про взаємодію вчителя зі школярами [7], ми провели таку роботу: 1) здійснили особистісне знайомство із кожним учасником експериментальної групи щодо його готовності брали участь в експерименті; 2) здійснили пробні заняття з учнями інших класів з метою апробації окремих тематичних занять; 3) провели індивідуальні бесіди з учасниками експериментальної групи щодо формування стійкого інтересу до формування громадянськості.

Як показали наші спостереження, цей вид роботи був необхідний, так як у експериментальну групу ввійшли учні (Л.Оксана, К.Олена, В.Сергій, К.Андрій) які виявляли тривожність, невпевненість, сором'язливість, а у певної групи учнів спостерігалася недовіра та скептицизм щодо ролі громадянськості у будіванні добробуту їх власного життя та суспільства. Ми змогли шляхом спостереження визначити ще й таких учнів (Р.Галина,

В.Тетяна, В.Маша, Д.Вітя, Р.Максим), які проявляли опір у взаємодії з вчителем. У зв'язку з цим ми здійснили окрему індивідуальну бесіду із кожним учнем щодо залучення їх у експериментальну групу. Додаткова робота з цими учнями допомогла їм усвідомити мету формувального експерименту, після чого вони змінили своє ставлення і поведінку як до нас (експериментатора), так і до інших учасників експериментальної групи.

Особлива увага надавалась колективному обговоренню проблем свободи, гуманістичних цінностей, які є основою національної культури. Методика проведення колективного обговорення була представлена трьома параметрами саморозкриття учасників експерименту: 1) “ширина” обізнаності; 2) глибина знань щодо громадянської відповідальності; 3) “гнучкість” світогляду.

Контрольне діагностування в кінці навчального року дали оптимістичні прогнози щодо формувального експерименту. Так, якщо у констатувальному експерименті учні визначали IV показником значимість держави і її ролі у бутті людини, то після формувального експерименту вони визначали вже II показником.

Резюме. Проведене дослідження надає можливість зробити наступні висновки: за умови цілеспрямованої програми, в якій враховані психолого-педагогічні умови формування громадянськості у старшокласників, можна спостерігати у них позитивні поведінкові зміни: прояв самоактуалізації у шкільному житті, здібність до вибору свободи у виконанні обов'язків та намагання бути корисним державі.

Література

1. Архангельский Л.М. Нравственный аспект общественного поведения и активности личности // Мораль: сознание и поведение. – М.: Наука. – С. 89-124.
2. Богомолов А.С. Античная философия. – М.: МГУ, 1985. – 435с.
3. Буряк В.К. Педагогічна культура: теоретико-методологічний аспект. – К.: “Деміург”, 2005. – 232 с.
4. Закон України “Про громадянство України” // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 50.
5. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І, Крицька Л.В. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: навчально-методичний посібник. – К.:

Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 250 с.

6. Кравченко И.И. Политика и мораль // Вопросы философии. – 1995. – № 3. – С. 66-75.
7. Кондрашова Л.В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися: Учебное пособие. – М.: Промитей, 1990. – 160 с.
8. Концепція національного виховання // Рідна школа, 1995. – № 6.
9. Педагогіка в запитаннях і відповідях: Навч. посіб. / Л.В.Кондрашова, О.А.Пермяков, Н.І.Зеленкова, Г.Ю.Лаврешина. – К.: Знання, 2006. – 252 с.
10. Романець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.

Н.В.Гринченко

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

В статтє автор определила программу формирования инновационной личности ученика, раскрыла проблему тревожности как фактора дезадаптации, что является препятствием на пути развития личности. В статтє представленны результаты констатирующего и формирующего эксперимента.

In the article the author define program to the formation of the innovation personality pupil, open problem anxiety. There are revealed which stopped its development. This article considers the establishment and mould experiments.

Постановка проблеми. Проблема адаптації учня до інноваційної стратегії навчання є однією із актуальних для педагогіки, психології, соціології та інших наук. Як правило, інноваційні технології, стратегії, моделі тощо розглядаються з точки зору підготовленості вчителя до нових соціально-психологічних, педагогічних вимог його діяльності, проте проблема адаптації учня до шкільної інноватики майже не розкривається.

Традиційно проблема адаптації у вітчизняній літературі